

helyett, kiutat ígér a bomlasztó nacionalizmus zsákutcáiból, és visszakapcsolja a térség országait az európai főáramlatba. Erre persze lehet azt felelni, hogy a közép-európaiság csak szellemi szinten létezik, és nincs politikai kerete. Csakhogy éppen ez lehet a legnagyobb előnye. Sokkal nehezebb dolog ugyanis megszabadulni egy olyan ellenféltől, amely csak az emberek agyában él, mint egy olyantól, amelynek szervezetei és intézményei vannak, amiket szét lehet zúzni. A közép-európaiság ezért várhatóan még hosszú ideig hatni fog Kelet- és Közép-Európa politikai helyzetére.

SCHÖPFLIN GYÖRGY

ÍRÓ A TÖMLÖCBEN

Tardos Tibor: *A tengervíz sós. Emlékezés az íróperre stb.*
Irodalmi Ujság Sorozata, Párizs, 1987, 198 old.

„Azt a címet is adhattam volna a könyvnek: A Nagy Riport” — olvasom a kezemben levő kis könyv hátsó borítólapján. Riport tehát. Az 1957 januári letartóztatásról, a börtönről, a félelemről. Arról az íróperről, amelynek során Tardos Tibort Déry Tiborral, Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal együtt ítélték el. És magáról az egész korszakról, amelynek az író tanúja és résztvevője volt. Tanúságtétele első személyben íródott, de ezt az első személyt a kitűnő író iróniával szemléli, bölcs távolságból láttatja, és fontosnak legkevésbé saját szerepét ítéli. Így sikerül az, ami oly keveseknek: 1956 és 1957 atmoszférájának felidézése.

Tardos 1918-ban született. 1938-tól 1947-ig Párizsban élt. Írni Máraitól, Faulknertől és a francia szürrealistáktól tanult. Pályafutását is a szürrealisták körében kezdte. Résztvett a francia ellenállásban, kommunistákkal együtt, és 1942-ben felvették a francia kommunista pártba. Könyvében egy helyen emlékszik meg erről, annak kapcsán, hogy 1956 nyarán kizárták a pártból.

A kizárás legfőbb oka a Petőfi kör 1956. június 27-én tartott sajtóvitája volt, illetőleg Tardos szereplése ezen a vitán. Életének e sok bajt hozó sikerét így beszéli el:

„Elképzелhetetlenül nagy tömeg ült össze a Tisztiház nagyter-
mében. Sokezer ember! Benépesültek a folyosók is, megteltek
az emeleti termek is, hangszórót helyezett el a rendezőség min-
denütt, még a kertben is... Mindez a lázas előkészület elkerülte
a figyelmemet. Ott ültem a nagyterem középső padjainak az
egyikében, szoros baráti társaságban és, szokásunk szerint, bol-
dogan hülyéskedtünk, Sarkadi, Szeberényi, Kuczka, a felesé-
gek, más barátok... Kuczkaék el sem akarták hinni, hogy közte
vagyok a felszólalóknak. Ez a Tardos? Ugyan már... Csak Sarkadi
sejtett valamit az igazságból. Ferde pillantásokat vetett rám. Az
egész írásművem néhány nap előtti „beköpésére” alapítottam.
Arra, amikor nyakát csavargatva, ahogyan szokta, odaállt elénk
és azt duruzsolta:

— Eééén nem tudom, mit kék annyit dumáááni a sajtószabad-
ságról... Van, és kész. Nem? Petőfi kiharcolta ezelőtt száznyóc
esztendővel. Sose hallottam, hogy azóta is valamelyik rendszer
azt visszavonta vaóna...

A tervbevett napirend szerint került sor felszólalásomra... Az
ismeretlen gép előtt ...elkezdtem ügyes rádiószíndarabom felol-
vasását.

— Száznyolc esztendővel ezelőtt Petőfi Sándor ott téblábolt
Heckenast bácsi nyomdája környékén...

A pillantásom Sarkadira esett, láttam a képét, elfintorodott.
A nemjóját neki! Ez a Tardos megkergült, előadja azt, amiről
tegnap beszéltünk.

És úgy is volt. Folytattam.

— Egyszerre belép Petőfi, a nyomdatulajdonos orra alá tart
egy papírlapot. Tessék kinyomtatni ezt a tizenkét pontot. He-
ckenast bácsi azt feleli: Nem lehet, cenzúra van! De odahajol a
fiatal költő füléhez, és belesúgja...

A mikrofonnal a szájamban én is suttoztam, melegen:

...Foglaljanak le egy sajtót...

Dermedt csend támadt a nagy teremben. Ahogyan mondani
szokták, a légy döngését is meg lehetett volna hallani.

Egyszerre kitör a tapsvihár.

Felpillantok a papiromból. Nicsak. Kellemes meleg járja át
mellkasomat. Egész ügyes szónok vagyok. Ki hitte volna? Ma-
rokra fogtam a papirost. Kettőzött szellemességgel olvastam fel,
ami következett:

— Felderült Petőfi angyalképe. Rátette kezét egy régi, avitt nyakig-olajos nyomdagépre. Ezt a sajtót a nép nevében lefoglalom.

Meg kellett állnom a kis darabom előadásában. Fékeszakadtan zúgott a tapsvihar. A terem felbolydult... A nagy zajban alig lehetett érteni a folytatást, pedig azt halkán, megindultan kellett előadnom:

— és kézrátevással, mint Patagóniában a gyógyulás, megszületett hazánkban a sajtószabadság.

Lelkesen őrjög a tömeg. Rápillantok a haverjaimra. Sarkadi most már nem fanyalog, két mancsát a magasba lökve áll a széksorok között, kitátott szájjal. Vajon mit kiabálhat? Később megtudtam, mit: Hagyd abba, te marha!...

Összeráncolt szemöldökkel így folytattam:

— A Petőfi-szobrok ma, úgy látom, haraggal néznek ránk. Csalódottan. És megvetéssel. Mintha számon kérnék tőlünk: Emberek, mit csináltatok azzal, amit kiharcoltam nektek? Hol a sajtószabadság?"

Tanúsíthatom, hogy külsőleg pontosan beszéli el az író az 1956. június 27-én történeteket, mert magam is ott voltam a sok ezer hallgató között a Tisztiházban. De csak külsőleg pontos az elbeszélés. Belsőleg nem. Mert akkor, a felolvasás közben nem volt benne önirónia. Távolság sem. Hacsak annyi nem, amennyi ahhoz szükséges, hogy ismerje, mérni tudja szavainak súlyát. A mai távolságot, a gúnyos önlelkicsinylést sem csak az idő adja. Hanem valami más is.

Ehhez a máséhoz vissza kell lapoznom az időben. Mint ahogy az író maga is teszi könyvében. Mert a „nagy riport” szorosán vett cselekménye a letartóztatástól a szabadulásig terjed. Minden életrajzi és történelmi részlet emlékképként merül föl a börtön-cella zaklatott magányában.

1947-ben a Szabad Nép felelős szerkesztője, Horváth Márton hívta haza a tehetséges fiatal író. Aki elfogadta Horváth ajánlatát, és a lap munkatársa lett. Tragikus tévedés volt. Mert ha valaki, akkor ő nem volt a Szabad Népbe való. Igaz, mások is estek ugyanebbe a tévedésbe. Mint Gimes Miklós, 1956 forradalmának későbbi mártírja.

Hazatértekor nem is a párt napilapjára gondolt Tardos. Hanem

arra, hogy egy fotográfus társaságában betelepszik egy pesti gyárba és az ott dolgozók életét vizsgálja és mutatja be írásban és képben. Horváth Lukács Györgyhez küldte ezzel a tervvel. Lukács azonban sosem rajongott a tényekért. Ezt kérdezte a fényképes kutatás álmodójától:

– Maga azt mondta, lefényképezi a gyárudvaron hagyott vaslemezeket, például, télen is, nyáron is... Aláírja-e majd a képnek, hogy helytelen kint hagyni az alkatrészeket a pocsolyában?

– Nem ezt írom a kép alá.

– Hanem mit?

– Amit ábrázol. A hármasként számú műhely előtt hagyott lemezek, január 25-én délelőtt. Például.

Lukács válasza egyértelmű volt:

– Ha nem írja oda, hogy rosszul teszik a munkások, hogy otthagyják a lemezt a sárban, nem ér semmit a könyve. Nem segíthetjük az elkészítésében és a kiadásában.

Tardos maradt tehát a Szabad Népnél. Pedig kapott figyelemztetést. Például Kassáktól.

Aki emlékképeket mesél, válogat köztük. A válogatást a lélek végzi. Esetleg olyan szenvedély, amely egyben szenvedés is. Tardos szenvedélye a vívódás, patetikusabb szóval a vezeklés. Leple a könnyed hang, formát adó eszköze a végzett jó leértékelése, a tévedés hangsúlyozása.

A kulcsmondat, a cím: A tengervíz sós. Adam Wazyktól származik, a lengyel költőtől, aki hasonló úton járt végig. A szürrealistáktól a pártig, a párttól a kiábrándulásig. Ő a Költemény Felnötteknek című versében vezekelt. Ez a vers ihlette Tardos egyik 56-os írását. Amelyet mostani könyvének kellős közepén így jellemez:

– Az utópia-csinálókról van szó, akik folyton elképzelt Édenkerteket ígérnek. Azt állítják, hogy a szocializmusban nem sós víz, hanem limonádé reng a tengerben. Az emberek beleisznak a vízbe. Aztán csendesen hazamennek hányni.

– Az emberek? – tűnődöm. Igen, az emberek is. Igen, hazamentek hányni. Ez lett az egészből.

De a fogalmazás nagyon is személyes. Wazyknál is, Tardosnál is. Csak éppen Tardos nem haza, hanem a börtönbe ment. A börtön is vezeklés volt. Annak is látja, önmagával szemben könyör-

telen ítélettel. Amikor Mérai Tibor azt mondja neki, hogy leki-csinyíti szerepét az eseményekben, Tardos így válaszol:

– Gondolod? Akárhogyan is, egyéni sorsom úgy alakult, hogy elvette a kedvem az öntudatos áll-előretartástól. Diákkoromban el kellett menekülnöm a szülőföldemről, mert nem vagyok árja. Húsz évvel később börtönbe zártak, majd végleg kivetettek magyar földről, nagyjából az előbbivel azonos okokból...

KÉRDÉS: Bűnösnek érzi-e magát?

A budai ávós-színház kancsalul festett díszletei között azt válaszoltam volt: nem érzem magam bűnösnek. A Nagy-Nagy Törvényszék előtt másként felelek. Sajnálom és szégyellem, és bocsánatot kérek érte a magyar néptől, hogy rövid időre bár és békés modorban, belevegyítettem hangom a létét megsértő, oroszról fordított hazug ordítózásba.

Ebben a mélyebb értelemben – így van ez, Druszám! – *megnyugszom az ítéletben.*

Aki ilyen igazságtalanul kiméletlen önmagával szemben, más dolgokban is eljuthat a tisztánlátásig. A tisztánlátásig és megértésig.

Losonczy Géza, akit a cellából kileselkedés művészetével lát meg egy napon az író, egy méter távolságból... a sovány csont-bőr képét, beesett hosszú szemét, hátrasimított, megfakult frizuráját:

– Ez a csont-bőr kísértet nem más, mint Losonczy Géza, egykori Szabad Nép-szerkesztőségbeli barátunk, s legutóbb a Nagy Imre-kormány államminisztere.

Losonczyt megölték a börtönben. Halálának körülményeit nem ismerjük. Az egyik verzió szerint az éhségstrájkoló rabot a mesterséges táplálás során a tüdejébe préselt tejjel tették el láb alól. Tardos a saját verzióját adja elő. Nekem az övé a hiteles, a benne munkáló megértés miatt. Idézem:

Losonczy *nem* éhségstrájkolt. Ezt a szerencsétlen sorsú, kommunistává lett református papfiút elítélte Horthy törvényszéke. Pár esztendővel később saját szeretett főnöke, Rákosi nyakonfogja és az ávó rettentő kínzókamrájába veti, ahol a többéves tortúra során tüdővész és... az elmebaj határát súroló üldözési mániát kap. Kiszabadulása után – Nagy Imre szabadítja ki – hamar felgyógyul mindkét beteg-

ségéből (igaz, fél tüdejét elveszti) és a reformer vezető elsőszámú helyettese lesz. Az orosz bevonulás után egykori fogolytársa, Kádár visszavágja az ávó-pincébe, sokéves közös szenvedésük színhelyére. Harmadszorra láncolják be a csikágó-garázsba... Hát ez már egy kicsit sok egy embernek...

Akkor végleg összetört valami a gőzhenger alatt háromszor átment emberen. A megelőző fogságból visszamaradt üldözési mániája elmebajméretűvé fejlődött. Meggyőződése lett, hogy az ávó mérget tesz az ételébe, *ezért* nem ette meg...

Nemcsak nem evett: a vallomásai is felhasználhatatlannak bizonyultak. Végőskig elgyötört agya felmondta a szolgálatot, olyan stílusban válaszolt a hekusoknak, mint az egykori Rajk-per áldozatai:

– Elismerem, jugó kém vagyok, elismerem, Rákosi elvtársunk meggyilkolását terveztem.

Elromlott a szerkezet. Még zárt tárgyaláson való szerepeltetésre sem lett jó. Megérthető, hogy miért vitték ki akkora bakancsdübörgés közepette a mi csendes kis „író”-traktusunkból azt, ami még ebből az emberből megmaradt, vonagló és nyálazó csontvázsovány testét (vagy talán egyszerűen a holttetemét).

Később, a Nagy Imre-per szűkszavú ítéletkommunikéjében csak annyit közölnek majd róla: Losonczy Géza a börtönben betegségben meghalt.

Ítélet nincs — írta Déry hajdan. Az ellenkezőjét tanultam Tardos könyvéből. Van ítélet, de el kell jutni hozzá. Hosszú és fájdalmas úton. Az érett, kiegyensúlyozott ítélethez. Az önmagával szigorú, másokat megértő bölcsességhez.

KEMÉNY ISTVÁN